

ВЕРБИЦЬКА

Оксана Іванівна,

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу історії академічної науки

Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського

xenaver@ukr.net

(м. Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ КАНІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ-
ЗАПОВІДНИКА «МОГИЛА Т.Г. ШЕВЧЕНКА» У СКЛАДІ АКАДЕМІЇ
НАУК УРСР У 1951 – 1963 рр.**

У статті проведено аналіз документального комплексу, що знаходиться в архіві Шевченківського національного заповідника, з метою вивчення історії діяльності закладу у галузі розвитку та популяризації життя та творчості Т.Г. Шевченка у період відомчого підпорядкування закладу АН УРСР. Показано внесок у розвиток музею керівництва та визначних вчених АН УРСР. Представлено інформацію про дослідні теми, котрі отримали свій розвиток у зазначений період, зокрема зі збору відомостей про шевченківські найменування в УРСР та на території СРСР, видання та наукові і ювілейні заходи, що відбулись у заповіднику. Системно викладено аспекти діяльності заповідника у галузі екскурсійної, лекційної, фондової роботи, з розробки експозиційних планів, покращення кадрового та матеріального забезпечення, благоустрою. Проаналізовано зміни обсягів діяльності заповідника за кожним напрямом на початку його діяльності у складі Академії наук та в останній період. Детальне дослідження звітних документів дозволило зробити висновок про бурхливий розвиток музейної шевченкіани у період підготовки до шевченківських ювілеїв у 1961 та 1964 рр. Воно виразилось у значному збільшенні кількості наукових публікацій та прочитаних співробітниками музею лекцій, проведених екскурсій для громадськості, змінах експозиції, збільшенні фондів, поліпшенні благоустрою та культурно-побутового обслуговування відвідувачів, ремонту і переобладнання приміщення музею та території навколо могили Т.Г Шевченка.

Ключові слова: НАН України, Шевченківський національний заповідник, науково-організаційна документація, джерела з історії шевченкознавства, музейна шевченкіана.

ACTIVITIES OF THE KANIV STATE MUSEUM RESERVE «TOMB OF T. G. SHEVCHENKO» UNDER THE ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINIAN SSR IN 1951–1963

The article presents the analysis of the documentary complex deposited in the archive of the Shevchenko National Reserve in order to study the history of the institution in the field of development and popularization of T. Shevchenko's life and work in the period of departmental subordination of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. The contribution to the development of the museum of leadership and prominent scientists of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR was noted. Information on the preparation of editions of the guidebooks on the reserve, the research topics that were developed during the specified period, in particular on the collection of information on Shevchenko's names in the Ukraine and in the USSR, scientific and anniversary events that took place in the reserve are presented. The systematic aspects of the activity of the reserve in the field of excursion, lecture, fund work, development of exposure plans, improvement of personnel and material support, improvement. Changes in the volume of activity of the reserve in each direction at the beginning of its activity within the Academy of Sciences and in the last year are analyzed. A detailed study of the reporting documents led to the conclusion of the rapid development of the museum of T. Shevchenko studies during the preparation for the T. Shevchenko anniversaries in 1961 and 1964, improvement and cultural and public services of visitors, repair and refurbishment of the museum premises and the area around the burial hill of T. Shevchenko.

Keywords: *NAS of Ukraine, Shevchenko National Reserve, scientific and organizational documentation, sources on the history of Shevchenko studies, the museum studies of T. Shevchenko.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАНЕВСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА «МОГИЛА Т. Г. ШЕВЧЕНКО» В СОСТАВЕ АКАДЕМИИ НАУК УССР В 1951 – 1963 гг.

В статье проанализирован документальный комплекс, который находится в архиве Шевченковского национального заповедника, с целью изучения истории деятельности учреждения в области развития и популяризации жизни и творчества Т.Г. Шевченко в период ведомственного подчинения заведения АН УССР. Отмечен вклад в развитие музея руководства и выдающихся ученых АН УССР. Представлена информация об исследовательских темах, которые получили свое развитие в указанный период, в частности по сбору сведений по шевченковским наименованиям в УССР и на территории СССР, подготовленных изданиях, научных и юбилейных мероприятиях, которые состоялись в заповеднике. Системно

изложены аспекты деятельности заповедника в области экскурсионной, лекционной, фондовой работы, по разработке экспозиционных планов, улучшению кадрового и материального обеспечения, благоустройства. Проанализированы изменения объемов деятельности заповедника по каждому направлению в начале его деятельности в составе Академии наук и в последний период. Детальное исследование отчетных документов позволило сделать вывод о бурном развитии музейной шевченкианы в период подготовки к шевченковским юбилеям в 1961 и 1964 гг. Оно выразилось в значительном увеличении количества научных публикаций, прочитанных сотрудниками музея лекций, проведенных экскурсий для общественности, изменениях в экспозиции, увеличении фондов, улучшении благоустройства и культурно-бытового обслуживания посетителей, ремонта и переоборудования помещения музея и территории вокруг могилы Т.Г. Шевченко.

Ключевые слова: НАН Украины, Шевченковский национальный заповедник, научно-организационная документация, источники по истории шевченковедения, музейная шевченкиана.

Дослідження становлення академічного шевченкознавства висвітлює історію формування концепцій, наукових шкіл, методології та всього спектру наукових досліджень, котрі відповідно до стану вивчення Шевченкової спадщини, суспільної думки та соціальної політики держави, представляють епоху загалом. В Академії наук шевченкознавство як науковий напрям, почав розвиватися з 1919 р. у рамках роботи Постійної комісії для видання творів Т.Г. Шевченка, М.П. Драгоманова, В.Б. Антоновича й І.Я. Франка, при Історично-філологічному відділі УАН. У передвоєнні роки вони були розгорнуті відділом шевченкознавства Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, в Інституті українського фольклору АН УРСР, у наукових дослідженнях багатьох філологів, мистецтвознавців, істориків. Названими академічними установами здійснювалась тривала робота з підготовки до видання фундаментального повного зібрання творів Т.Г. Шевченка у десяти томах, до нього мали увійти усі відомі твори. Цю роботу було активно продовжено після повернення Академії з евакуації. Перші повоєнні томи побачили світ у 1949 р., коли вийшли друком третій і четвертий томи цього видання (Т. 3: Драматичні твори, повісті. 1841–1855; Т. 4: Повісті. 1855–1858), а в 1951 р. – перший і п'ятий том (Т. 1: Поезія, 1837–1847; Т. 5: Щоденник. Автобіографія).

На виконання постанови РМ УРСР та ЦК КП(б) України від 6 лютого 1951 р. № 247 «Про передачу Київського державного музею Т.Г. Шевченка, Київського будинку-музею Т.Г. Шевченка і Канівського державного заповідника-могили Т.Г. Шевченка із системи Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР у відання Академії наук Української РСР» та постанови Президії АН УРСР № 86 від 6 лютого 1951 р. у повоєнний період до складу Академії наук увійшли названі установи. Зміна підпорядкування була здійснена з метою організації систематичної науково-дослідної роботи та поліпшення вивчення творчої спадщини Т.Г. Шевченка. Введення музейних закладів до структури науково-дослідних наукових установ, що діяли у складі Академії наук у 1951–1963 рр., стало значним кроком у посиленні досліджень творчої спадщини класика української культури вченими музейних закладів, які здійснювали власні наукові дослідження і несли поетове Слово в народні маси, популяризуючи його творчість і висвітлюючи глибинну мудрість поета.

Співробітники Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» (нині – Шевченківський національний заповідник (ШНЗ) у своїй діяльності поєднували наукові здобутки з фундаментальних для шевченкознавства питань, здійснені у стінах АН УРСР, з формами музейної наукової роботи. Характерною особливістю їхньої роботи стала комплексність досліджень, проведених у галузі історичних, біографічних, етнографічних, мистецтвознавчих наук, музеєзнавства, фондової роботи та ін., й одночасно – елементом просвітництва.

Серед публікацій, котрі висвітлюють історію розвитку Шевченківського національного заповідника, варто відзначити працю З.П. Тарахан-Берези «Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової Гори» [1] та збірник спогадів очевидців «Святиня і голодомор: документи і матеріали з наукового архіву Шевченківського національного заповідника» [2], де викладено історію будівництва Шевченкового меморіалу в 1930-х рр. У праці С.А. Брижицької на основі вивчення слідчих справ, що зберігаються у Державному архіві

Черкаської області, проаналізована доля співробітників Шевченківського національного заповідника, які потрапили під лещата доби великого терору, зокрема, Д.Д. Стремецького [3]. У публікації О.В. Білокінь та В.В. Дзими зроблено огляд окремих джерел із фонду ШНЗ, що висвітлюють інформацію про ув'язнених Трудового табору у меморіалі поета Шевченка в Каневі (вересень 1943 р. – січень 1944 р.), та зазначаються фонди особового походження, де зберігаються записані С.С. Нехорошевим спогади доглядача Шевченкової могили І.О. Ядловського, матеріали про останні роки життя колишньої нареченої поета Л.І. Полусмак тощо [4].

Окремі відомості про діяльність керівництва та вчених НАН України у галузі розвитку музейної шевченкіани та, зокрема, Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка», містяться також у публікаціях автора цієї статті [5]. Інформацію про діяльність закладу можна отримати з циклу збірників документів і матеріалів «Історія НАН України» (видання Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського), зокрема, у регестах протоколів засідань Президії АН УРСР наук та в окремих документах, представлених у збірниках [6].

Однак на сьогодні у науковій літературі нами не знайдено публікацій, котрі на основі авторитетних джерел – архівних документів – комплексно висвітлювали б напрями діяльності ШНЗ і розвиток шевченкознавчих досліджень його наукових співробітників, що й визначило актуальність даної теми. Мета роботи – наукова реконструкція процесів формування шевченкознавчих студій та розвитку діяльності ШНЗ у період відомчого підпорядкування АН УРСР (1951–1963).

Зазначимо, що узагальнену інформацію про діяльність заповідника у складі АН УРСР у зазначений період містять документальні комплекси Архівного фонду НАН України. Зокрема, в документах архіву Президії НАН України, ф. 251, опис Секретаріату (у протоколах засідань Президії АН УРСР у зазначений період та матеріалах до них) представлено окремі відомості стосовно затвердження генерального плану благоустрою території Канівського

державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» [7, арк. 109–110; 8, арк. 79], придбання експонатів [9, арк. 410], реорганізації фондів музеїв [10, арк. 12], кадрові питання [8, арк. 9] тощо. У документах цього фонду за описом Відділ наукових кадрів та аспірантури подано контрольні списки наукових співробітників АН станом на певний рік з інформацією про вчених заповідника та займані ними посади.

Проте найбільш інформативними для вивчення діяльності Шевченківського національного є комплекс документів, котрі зберігається в науковому архіві Шевченківського національного заповідника, що нині не входить до складу установ НАН України. Аналіз наявних документальних ресурсів архіву ШНЗ за період 1951–1963 рр. дозволив виявити науково-організаційні документи закладу, а саме – звіти про роботу, що містять детальні відомості про діяльність у всіх напрямках роботи музею-заповідника (Шевченківський національний заповідник, ф. 1, оп. 3, спр. 12–36). Документи мають переважно невеликий обсяг; у нумерації справ подекуди порушено хронологічний принцип формування фонду. Наявні декілька дублюючих за своєю інформацією звітних документів або варіантів з різним обсягом (за 1951, 1954, 1956, 1961, 1962, 1963 рр.). В архівному фонді представлено також звіти про роботу за півріччя – за 1951 р. (спр. 14) та 1954 р. (спр. 17); у 2 окремих справах зберігаються звіти завідувачів відділами та наукових співробітників закладу про роботу за рік, до них належать документи за 1961–1963 рр. (спр. 32, 36). Звертає на себе увагу відсутність звіту закладу за 1959 р., але, зважаючи на продовження нумерації архівних справ (звіт за 1958 р. сформований у справу 27, а звіт за 1960 р. – у справу 28), ймовірно, звітну документацію за цей рік не було передано до архіву. Частково відновити інформацію про роботу заповідника у 1959 р. дозволяють документи архіву Президії НАН України, а саме – «План роботи Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» на 1959 р.» [11, арк. 1]. Отже, можна констатувати досить повну репрезентацію науково-організаційної документації закладу для висвітлення історії діяльності Канівського державного музею-заповідника

«Могила Т.Г. Шевченка» у галузі розвитку шевченкознавства за період його перебування у відомчій підпорядкованості Академії наук.

Необхідно відзначити, що станом на початок 1951 р. рівень матеріального забезпечення, експозиційної та наукової роботи музею-заповідника знаходився у незадовільному стані. У постанові Президії АН УРСР, прийнятій 9 березня 1951 р. на основі доповіді прийомної комісії, було відзначено, що заплановані державні асигнування на утримання музеїв Т.Г. Шевченка у 1951 р. не забезпечують відбудову і капітальний ремонт першочергових об'єктів, зокрема електростанції, водопроводу, електромережі, ремонту пам'ятника на могилі Т.Г. Шевченка, не передбачено асигнувань на придбання замовлених музеєм картин тощо. Цією постановою Канівський державний музей-заповідник «Могила Т.Г. Шевченка» включено до складу установ Відділу суспільних наук АН УРСР, керівництво науковою, методичною та культурно-освітньою роботою було покладено на Інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, вивчення та популяризацію художньої спадщини Т.Г. Шевченка – на Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Також Президія АН УРСР ухвалила звернутись до РМ УРСР з метою здійснення заходів щодо поповнення штатів музеїв, забезпечення фінансування невідкладних заходів утримання їх у належному стані та розгортання науково-дослідної та культурно-освітньої роботи [12, арк. 258–297].

На час прийняття музею та упродовж усього періоду його діяльності у складі АН УРСР наукову роботу заповідника забезпечувало 6 осіб – директор, заступник директора по науковій частині, завідувач фондами, завідувач відділом і 2 наукових співробітники. У звіті заповідника про роботу за 1951 р. зазначено, що після Другої світової війни питання про забезпечення музею кваліфікованими кадрами стояло дуже гостро. На посадах наукових працівників працювали люди без належної освіти, знань й умінь у роботі – з 6 штатних одиниць наукових співробітників лише 3 особи мали вищу філологічну освіту, одна – неповну вищу освіту і одна – середню, одна ставка залишалась вакантною [13, арк. 2–3]. Тому з посиланням на постанову РМ УРСР і

ЦК КП(б)У надіслано звернення до Президії АН УРСР про допомогу щодо повного укомплектування кадрами наукових співробітників та про відновлення штатної одиниці заввідділу, вилученої за розпорядженням Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Народних Комісарів УРСР [14, арк. 12].

На основі документів архіву Президії НАН України, ф. 251, опис Відділ наукових кадрів і аспірантури «Контрольні списки наукових співробітників АН УРСР» вдалося встановити кадровий склад наукових співробітників заповідника упродовж 12 років. У 1951–1952 рр. музей очолював С.Я. Дука, а з 1 липня 1952 р. й до 1963 р. – Я.М. Данилов. Заступником директора по науковій частині у 1951–1953 рр. працювали: П.Л. Шестопал, у 1956 р. Л.Є. Прокопенко, а з лютого 1957 р. по 1963 р. – І.Г. Кутовий. Завідувачами відділів у різний час працювали: Л.Є. Прокопенко, В.В. Біленко, М.В. Баранова; завідувачами відділу фондів – В.О. Ткаченко, В.В. Біленко, Т.Ф. Базилевич; науковими співробітниками Л.М. Гордієнко, В.Я. Кривицька, Н.М. Мазуркевич, Г.Д. Омельченко, О.В. Гордієвська, О.В. Данилова [15]. У звіті про роботу у 1952 р. вже зазначалось, що заходами відділу кадрів АН і директора музею штати музею укомплектовані та всі співробітники мають вищу освіту, для підвищення теоретичного рівня організовано роботу постійно діючого семінару з питань шевченкознавства та літературознавства.

Наукові дослідження заповідника, як правило, були орієнтовані на можливість їх подальшого використання в музейній роботі. До першого напряму належало вивчення музейної збірки та пам'яток історії, пов'язаних з іменем Т.Г. Шевченка (включаючи нерухомі пам'ятки, нематеріальні об'єкти спадщини, а також дослідження соціокультурного середовища ХІХ ст., оточення Т.Г. Шевченка, з питань історії, мистецтвознавства, фольклорних творів про Т.Г. Шевченка тощо). Вивчення цих об'єктів стало основним напрямом досліджень. У процесі дослідницької діяльності відкривалися нові джерела, визначалися способи їх використання та введення до наукового обігу, розширювалася й поглиблювалася наукова проблематика, вона знаходила своє висвітлення у путівниках по заповіднику, інших публікаціях співробітників

музею. Другий напрям був пов'язаний із питаннями музеєзнавчого спрямування. Результати науково-дослідницької діяльності заповідника, як історико-культурного та меморіального закладу, знаходили відображення в специфічних музейних формах, до найважливіших з яких відносяться експозиції та виставки, у лекційній діяльності та екскурсіях. Значного розвитку набув напрям фондової роботи. Діяльність закладу упродовж 1951–1963 рр. була присвячена розробці перспективних науково-дослідницьких тем.

У 1951–1952 рр. одним з провідних напрямів досліджень була тема «Історія могили Т.Г. Шевченка» [16, арк. 10]; науково-популярна розвідка за цією темою (автор – П.Л. Шестопал) обговорена на засіданнях відділу шевченкознавства Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР 18 лютого та 12 грудня 1952 р., її рецензували відділ шевченкознавства Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР і Державний музей Т.Г. Шевченка. Як зазначалося у документі, «думки цих установ розійшлися: музей Шевченка вважає, що робота зараз в такому стані, що її можна друкувати, після деяких виправлень з відповідальним редактором; відділ шевченкознавства запропонував нові додатки. Автор роботи не погодився з зауваженнями відділу... і подав роботу на розгляд директору інституту дійсному члену АН УРСР О.І. Білецькому» [17, арк. 3]. Згідно зі звітом 1954 р., працю було опубліковано видавництвом АН УРСР під назвою «Могила Т.Г. Шевченка» (Київ, 1954), обсягом 3,5 друк. арк. українською та російською мовами. Досліджувалась тема «Наукова розробка біографії Т.Г. Шевченка». Тема «Народ про Т.Г. Шевченка» (виконавці – П.Л. Шестопал, Л.Є. Прокопенко, В.О. Ткаченко) вивчалась на основі аналізу книг вражень, котрі збереглися в музеї за період з 1917 р., а у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР – з 1902–1916 рр., на основі чого було підготовлено працю «Народ про Т.Г. Шевченка» обсягом до 2 друк. арк. Вивчено питання, пов'язані з покращенням екскурсійного обслуговування, зокрема, про це свідчить тема «Методика ведення екскурсії в літературно-меморіальному

музеї». Проводилась робота й над путівником і фотоальбомом «Державний заповідник – могила Т.Г. Шевченка».

У наступні роки спектр наукових тем значно розширився. До нових науково-дослідних тем належали: «Т.Г. Шевченко в Академії мистецтв» (Т.Ф. Базилевич), «Т.Г. Шевченко на Україні (1845–1847)» (Л.Є. Прокопенко), «Т.Г. Шевченко на засланні» (Я.М. Данилов), «Т.Г. Шевченко в Петербурзі (1858–1861)» (О.В. Данилова), «Вшанування Т.Г. Шевченка радянським народом» (В.О. Ткаченко). Ці теми затверджувались на засіданні бюро Відділення суспільних наук АН УРСР; вони стали допоміжним матеріалом для написання нового тематико-експозиційного плану, поглибили тематичні розділи експозиції музею. Зокрема, на основі вивчення матеріалів подорожей Т.Г. Шевченка для відділу музею «Життя і діяльність Т.Г. Шевченка» у 1954 р. було складено 6 картосхем подорожей. Зазначалось також, що на матеріалах рекомендованої до друку Відділом суспільних наук АН УРСР праці П.Л. Шестопада про історію могили Т.Г. Шевченка (див. вище) було підготовлено статтю до збірника обсягом понад 2 друк. арк. [18, арк. 3–4]. Вірогідно, тут йдеться про видання «Шевченківські місця України» за ред. Є.П. Кирилюка, опубліковане в 1957 р. АН УРСР та Державним музеєм Т.Г. Шевченка (Київ; 163 с.).

У 1956 р. розпочато роботу над новими, запланованими на п'ятирічку, науково-дослідними темами: «Револьюційно-демократична діяльність Т.Г. Шевченка» (М.В. Баранова), «Місця перебування Т.Г. Шевченка на Україні» (О.В. Данилова), «Пам'ятники Т.Г. Шевченкові» (В.О. Ткаченко), «Традиції Т.Г. Шевченка в дожовтневій українській літературі» (Я.М. Данилов), «Використання творів Т.Г. Шевченка в час Великої Вітчизняної війни» (Т.Ф. Базилевич), «Т.Г. Шевченко в народній творчості» (Л.Є. Прокопенко).

Як відзначено у документах, весною та влітку 1957 р. половина складу наукових працівників музею вибула (на жаль, у документах не зазначається причин звільнення), на ці посади прийнято випускників Київського державного

університету ім. Т.Г. Шевченка, тому окремі пункти плану роботи музею на 1957 р. було змінено відповідно до навичок працівників музею у науково-дослідній та експозиційній роботі. Тема «Пам'ятники Т.Г. Шевченкові» досліджувалась вже В.В. Біленком, до нових тем належали: «Шевченківські місця на Черкащині» (Я.М. Данилов), «Образ Шевченка в українській радянській літературі» (І.Г. Кутовий).

З метою підвищення наукового рівня працівників і покращення експозиції музею у 1957 р. колективом наукових працівників було підготовлено, заслухано й обговорено на науково-методичних засіданнях низку рефератів шевченкознавчої тематики, зокрема, з питань теорії літератури та методики експозиційної роботи: «Мова і стиль поезії «Кобзаря» 1840 р.» (Т.Ф. Базилевич), «Ідейно-художні особливості збірки поезій «Три літа»» (М.В. Баранова), «Рецензування біографії Т.Г. Шевченка, написаної Чалим» (О.В. Данилова), «Про типове в літературі і музейній роботі» (Я.М. Данилов), «Образ Шевченка в дитячих творах Степана Васильченка «В бур'янах» та Оксани Іваненко «Тарасові шляхи»» (1 ч., І.Г. Кутовий), «Ритміка, ідейно-художні засоби та літературне оточення «Кобзаря» 1840 р.» (Л.Є. Прокопенко), «Принципи відтворення минулого в романтичній поезії 20–40 рр. ХІХ ст.», романтичні твори Т.Г. Шевченка (В.О. Ткаченко).

Отримало подальший розвиток збирання та систематизування матеріалів до науково-популярних праць на теми: «Традиції Т.Г. Шевченка в дожовтневій українській літературі» (Я.М. Данилов), «Образ Т.Г. Шевченка в українській радянській літературі» та «Шевченківські найменування на Черкащині» (заст. дир. музею І.Г. Кутовий), «Патріотичне значення творчості Т.Г. Шевченка в час Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» та «Два ювілеї Т.Г. Шевченка» (Т.Ф. Базилевич) «Революційно-демократична діяльність Т.Г. Шевченка» (М.В. Баранова), «Пам'ятники Т.Г. Шевченку» (В.В. Біленко), «Т.Г. Шевченко в Прохорівці» (Л.М. Гордієнко), «Шевченківські місця на Черкащині» та «Відвідувачі могили Т.Г. Шевченка» (В.Я. Кривицька) [19, арк. 1–9].

Відомості про науково-дослідницькі теми в 1959 р. містить план роботи Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за цей рік. Зокрема, в ньому передбачалось наступне: продовжити збирати та вивчати матеріал для науково-популярних праць, завершити написання 1 розділу роботи з тем: «Пам'ятники Шевченкові» (В.В. Біленко); «Шевченківські місця на Черкащині» (В.Я. Кривицька); написати та здати до друку нариси-путівники по музею-заповіднику «Могила Т.Г. Шевченка» українською і російською мовами (Я.М. Данилов, В.В. Біленко); підготувати путівники по експозиції музею Т.Г. Шевченка українською й російською мовами (М.В. Баранова, В.Я. Кривицька); написати оновлені тексти фронтальних екскурсій українською і російською мовами (всі наукові співробітники); виготовити пересувну виставку (всі наукові працівники); скласти план-проспект і робочий графік експозиції та побудувати її в Межиріцькому краєзнавчого музею (І.Г. Кутовий, В.В. Біленко); поповнити експозицію музею новими експонатами [11, арк. 1].

У звітних документах за наступні роки роботи зафіксовано оприлюднення на правах рукопису у Черкаському обласному відділенні товариства «Знання» науково-популярної роботи «Доля жінки-трудівниці у творах Т.Г. Шевченка» (автор М.В. Баранова)», статтю за цією ж темою було подано до наукового збірника «Питання шевченкознавства», що випускав Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. До цього збірника подано роботу н. с. В.Я. Кривицької «Шевченківські місця на Черкащині». Науковий співробітник Т.Ф. Базилевич підготувала статтю «Відвідувачі Канівського шевченківського музею-заповідника» до журналу ЮНЕСКО «Museum». Матеріали, зібрані з тем: «Шевченківські місця на Черкащині», «Патріотичне значення Шевченкових творів в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», «До історії могили та музею Т.Г. Шевченка», «Шевченківські найменування по СРСР» та ін. працівники музею використали з метою участі у написанні збірника «Визначні місця Черкаської області».

Одним із вагомих завдань, котрі здійснювались у зазначені роки діяльності заповідника, стала підготовка путівників, оскільки опубліковані раніше значно

застаріли. Про їх підготовку або публікацію у звітній документації згадується декілька разів. Так, підготовка «Путівника по Канівському державному музею-заповіднику «Могила Т.Г. Шевченка» здійснювалася у 1953 р., в 1954 р. – підготовлено макет путівника і подано до Редакційно-видавничої ради АН УРСР, у 1956 р. – опубліковано (під цією ж назвою у 1954 р. було опубліковано історико-популярний нарис обсягом 3,5 друк. арк.).

Щодо бібліографії питання – знайдено відомості про ілюстровані путівники за авторством П.Л. Шестопаля (Київ, Вид-во АН УРСР, 1954, 99 с.; українською та російською мовами), Л.Є. Прокопенка та В.О. Ткаченко (Київ, Вид-во АН УРСР, 1956, 32 с.), В.В. Біленка й Я.М. Данилова (Київ, Держ. вид-во худож. літ., 1960, 120 с.; українською, російською, англійською мовами), І.Г. Кутового (Київ, Вид-во «Мистецтво», 1963, 24 с.; українською, російською, англійською, французькою мовами).

Важливою для науково-дослідної роботи заповідника і досить новою для шевченкознавства стала дослідницька тема зі збору значного за обсягом матеріалу – інформація щодо шевченківських найменувань в УРСР, а потім і на території СРСР. Зважаючи на різнобій даних у шевченкознавчій літературі стосовно кількості пам'ятників Т.Г. Шевченку та шевченківських найменувань, котрі носять установи, організації, навчальні заклади, спілки тощо в Україні, – колектив наукових працівників музею ухвалив здійснити це дослідження, – тож вперше зібрав та систематизував такі відомості. Матеріали з цього питання мали увійти до експозиції відділу «Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка», яка на той час тільки створювалася.

Роботу було розпочато в 1953 р. зі складання інструкційних матеріалів для збору шевченківських найменувань і розсилання їх районами УРСР із наступним опрацюванням наявної інформації. Станом на 1954 р. матеріали були розіслані у 877 районів УРСР і вже одержано зворотні повідомлення з 563 районів. Робота продовжувалась до 1956 р., у результаті виявлено 61 пам'ятник Т.Г. Шевченку і 1329 шевченківських найменувань в Україні: сіл – 60, хуторів – 35, селищ – 38, вулиць – 483, парків – 28, промислових підприємств – 51,

колгоспів – 503, радгоспів – 6, МТС – 2, вузів – 2, шкіл – 17, дитячих колоній – 1, театрів – 6, кінотеатрів – 36, музеїв – 4, клубів – 54, бібліотек – 3. На основі зібраного і систематизованого матеріалу було виготовлено карту шевченківських найменувань Української РСР та поміщено в експозицію.

Наступним кроком у 1956–1958 рр. став збір відомостей з 4108 районів на території СРСР. У звіті про роботу у 1956 р. відзначалось, що вже зібрано дані з 1974 районів, залишалось – 2134 район. Після завершення роботи було передбачено виготовлення карти шевченківських найменувань по СРСР. Ці експонати в експозиції музею мали унаочнювати вшанування народами СРСР пам'яті Т.Г. Шевченка.

У 1957 р. з метою популяризації творчості класика української культури та розширення тематичних розділів експозиції музею було розгорнуто новий напрям – збір матеріалів на тему «Міжнародний авторитет Т.Г. Шевченка». Співробітниками музею було налагоджено зв'язок з країнами Східної Європи, внаслідок чого отримано низку цінних матеріалів про видання творів Т.Г. Шевченка різними мовами світу, і в передусім – мовами слов'янських народів; вони стосувалися вшанування пам'яті великого поета України за кордоном, впливу творчості Т.Г. Шевченка на розвиток літератур інших народів тощо. Ця проблематика розвивалася колективом наукових співробітників не лише напередодні шевченківських ювілеїв, вона стала ваговою складовою наукової роботи на наступні десятиліття.

Науковцями музею підтримувалися зв'язки зі спілками письменників та творчими організаціями республік СРСР, республіканськими та обласними книжковими та газетними видавництвами, драматичними, оперними театрами, філармоніями, обласними відділами культури, облвно, внз. Таким чином було одержано десятки фотодокументів, найновіші видання творів Т.Г. Шевченка литовською, таджицькою, узбецькою, киргизькою та іншими мовами народів, документи і матеріали про вшанування пам'яті Кобзаря в СРСР в 1961 р. До інших країн, переважно Східної Європи, надсилалися листи з метою збору матеріалів щодо публікації про Т.Г. Шевченка та перекладів його творів,

літературних праць про нього, а також для виявлення відомостей про підготовку та відзначення 100-річчя за кордоном. Як зазначено у документах, у 1960–1963 рр. до музею надійшли численні шевченкознавчі матеріали, художня ювілейна література, фото, ювілейні номери газет і журналів, примірники запрошень на заходи, які відбувались за кордоном, афіші театралізованих вистав, поетичних вечорів тощо, котрі свідчили про широке відзначення ювілею на міжнародному рівні. Значний масив шевченкознавчих матеріалів з-за кордону було надіслано від Комітетів дружби та спілок письменників зарубіжних країн.

Кількість наукових публікацій співробітників Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» з року в рік збільшувалась. Динаміка росту числа статей, матеріалів конференцій та повідомлень простежено у звітній документації заповідника упродовж усіх 12 років його діяльності у складі АН УРСР. Для порівняння відзначимо наступне. У звіті 1950 р. вказано 6 статей до річниці від дня народження Т.Г. Шевченка, що передбачалось опублікувати у журналі «Радянська жінка», але не надруковано, бо готувався випуск, присвячений виборам до Верховної Ради УРСР, у місцевій пресі вийшли друком лише 5 невеликих публікацій про Т.Г. Шевченка або роботу музею. В наступні роки, у зв'язку з значною роботою зі створення експозиційного плану та покращення благоустрою музею та території навколо могили Т.Г. Шевченка, також видавалось лише декілька (4–6) публікацій щорічно.

Проте у період підготовки до 100-річчя від дня смерті та 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка кількість публікацій стрімко зросла. Так, у 1956 р. вийшло друком 19 статей про Т.Г. Шевченка та музей, котрі публікувались у районній, обласній та республіканській пресі України, у 1957 р. – 11 статей і повідомлень; у 1958 р. – 40 публікацій (зауважимо, що автором близько половини з них став заввідділом музею В.В. Біленко); у 1960 р. – понад 80 статей та повідомлень; у ювілейному 1961 р. наукові співробітники підготували й опублікували в періодичній пресі та оприлюднили на радіо

близько 90 статей, повідомлень, інформацій на шевченківську тематику. У 1962 р. – близько 60 статей та повідомлень опубліковано в періодичній пресі та передано по радіо, переважно шевченкознавчого характеру, окремі з них – у республіканській пресі, в 1963 р. було здійснено близько 65 публікацій з питань шевченкознавства, історії музею-заповідника, а по радіо передано 16 нарисів та інформацій.

Традиційно за участю наукових співробітників музею виходили березневі номери районної газети «Дніпрова зірка», упродовж року подавались інформації, присвячені пам'яті Т.Г. Шевченка та діяльності заповідника. Спостережено також значне розширення тематики поданих до друку матеріалів; наукові співробітники частіше, ніж в попередні роки, виступали в республіканській пресі, обласних газетах України та СРСР, а окремі матеріали про заповідник друкувалися навіть у газетах зарубіжних країн.

У заповіднику відбувалися численні наукові та масові заходи. Щорічно покладались квіти та проводились мітинги у березневі дні, а також у травневі – на відзначення річниць перевезення праху Т.Г. Шевченка та поховання у м. Канів, на Чернечій горі (нині – Тарасова гора). Так, якщо у 1951 р. на відзначення 90-ї річниці смерті Т.Г. Шевченка громадськістю було покладено 13 вінків на могилу, 20 травня зібралось близько 650 осіб, приїхали студенти Київського державного педінституту ім. М. Горького та була прочитана лекція про похорон Т.Г. Шевченка у м. Каневі та проведено концерт. Уже в 1961 р., коли за рішенням Всесвітньої Ради Миру у світі широко відзначалося 100-річчя від дня смерті Т.Г. Шевченка, у заповіднику відбулися багатотисячні урочисті заходи.

11 березня 1961 р. у музеї та на могилі побувало близько 11 тис. осіб; з промовою виступив секретар ЦК КПУ А.Д. Скаба, поет А.С. Малишко, чл.-кор. І.О. Гуржій та ін. На могилу Кобзаря було покладено близько 100 вінків від різних установ, колективів, організацій, спілок і багатьох населених пунктів Черкаської, Київської й інших областей. Відбулися засідання урядового Шевченківського комітету спільно з представниками широких кіл

громадськості, пройшли наукові сесії АН УРСР й Академії будівництва і архітектури УРСР. 21 травня 1961 р., у річницю перевезення праху Т.Г. Шевченка та поховання на Чернечій горі, відбувся другий, вже 50-тисячний мітинг, на якому виступали перший секретар ЦК КПУ М.В. Підгорний, Голова Ради Міністрів УРСР В.В. Щербицький, академіки П.Т. Тронько, М.Т. Рильський, П.Г. Тичина, М.П. Бажан, О.Т. Гончар, письменники України та Російської Федерації, діячі української культури та ін. На могилу було покладено понад 200 вінків. 28 травня 1961 р. могилу Т.Г. Шевченка і музей відвідав перший секретар ЦК КПРС та голова РМ СРСР М.С. Хрущов.

У 1961 р. Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка та Спілками письменників, художників і композиторів України було скликано X наукову Шевченківську конференцію, перше засідання якої 22 травня було проведено в Каневі, в музеї. На цьому засіданні з доповідями виступили поет-академік М.Т. Рильський («Лірика Тараса Шевченка»), народний артист СРСР К.Ф. Данькевич («Т.Г. Шевченко в музиці»), народний художник СРСР В.І. Касіян («Образотворча спадщина Шевченка»). В роботі конференції взяли участь мистецтвознавці, літературознавці та письменники України, Азербайджану, Білорусії, Казахстану, Литви, Молдавії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Російської Федерації, зокрема з міст Москва та Ленінград. На конференцію було запрошено шевченкознавців і перекладачів з Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини, НДР, Чехословаччини, гості з Англії, Греції, Канади, Югославії, Італії. Всього в конференції взяли участь понад 300 осіб.

Основним видом обслуговування відвідувачів музею-заповідника було проведення екскурсій по експозиції музею, відповіді на питання відвідувачів у галузі шевченкознавства та читання лекцій. З кожним роком до Канівського музею-заповідника все збільшувався потік відвідувачів, у звітних документах наводиться така статистика: у 1947 р. – 15 тис., 1948 р. – 27 тис., 1949 р. – 34 тис., 1950 р. – 37,7 тис., за 1951 р. – 43,3 тис. осіб. У 1960 р. Тарасову гору

відвідали вже 90 тис., у 1961 р. 205 тис., у 1962 р. – 132 тис., у 1963 р. – 169 тис. осіб. Відвідувачі Тарасової могили приїжджали не лише з України чи союзних республік. Якщо у 1951 р. із зарубіжних країн заповідник відвідало 4 делегації з Канади та 1 – з Австралії, то станом на кінець 1962 р. було зафіксовано відвідання 77 делегацій зарубіжних гостей з 40 країн світу; у 1963 р. – 86 делегацій з понад 60 країн світу. Були прийняті іноземні делегації з Австралії, Австрії, Аргентини, Алжиру, Берега Слонової Кості, Болгарії, Болівії, Бразилії, Великобританії, В'єтнаму, Гани, Голландії, Греції, Данії, Еквадору, Ємену, Занзибару, Індії, Індонезії, Іраку, Іспанії, Італії, Камбоджі, Канади, Китаю, Колумбії, Кореї, Коста-Ріки, Куби, Лаосу, Лівану, Малі, Марокко, Монголії, Непалу, НДР, Норвегії, ОАР, Парагваю, Перу, Польщі, Румунії, Сирії, Сомалі, Судану, США, Танганьїки, Того, Угорщини, Уругваю, Фінляндії, Франції, ФРН, Цейлону, Чехословаччини, Чилі, Швеції, Швейцарії, Шотландії, Югославії, Японії, інших країн.

Музей і могилу Т.Г. Шевченка відвідали директор департаменту суспільних наук ЮНЕСКО професор А. Бертран, члени делегації Китайсько-радянської дружби, урядова делегація з Болгарії, посол Швеції в СРСР і міністр фінансів Швеції, делегації держслужбовців багатьох країн, зокрема, Бидгощського, Познанського воєводства ПНР, учасники Всесвітнього конгресу за роззброєння, що проходив у Москві, IV конгресу Всесвітньої федерації демократичної молоді, Міжнародного з'їзду Карпато-Балканської асоціації геологів, III Міжнародного кінофестивалю, Міжнародного конгресу жінок у Москві, Других міжнародних студентських курсів у Києві, журналісти газети «Юманіте». Вшанувати пам'ять Т. Шевченка прибули група науковців Лейпцигського університету та зокрема ректор цього університету проф. Г. Майер, вчені з Індії, США, Чехословаччини, Польщі, представники Спілки молоді НДР, робітники з Угорщини, військовослужбовці, працівники кіностудій, художники, письменники, артисти, студенти, туристи.

Про значну роботу, проведenu науковими співробітниками заповідника щодо популяризації творчості Т.Г. Шевченка в Україні та за її межами, свідчить

зростання, значне збільшення обсягу екскурсійного обслуговування, котре здійснювалось усіма науковими співробітниками, включно із заступником директора з наукової роботи та завідувача фондами. За відомостями, отриманими зі звітів, кількість проведених екскурсій відвідувачам заповідника становила: у 1949 р. – 392, у 1950 – 454, у 1951 р. – 632, у 1952 р. – 460, у 1953 р. – 480, у 1954 р. – 617, у 1955 р. – 528, у 1956 р. – 397, у 1957 р. – 487, 1958 р. – 539, 1960 р. – 380, у 1961 р. – 864, у 1962 р. – 988, у 1963 р. – 1031 екскурсія. До інших форм і методів популяризації спадщини Кобзаря належить надання в індивідуальному порядку усних та письмових консультацій відвідувачам музею та громадянам, які зверталися за консультаціями листовно, з питань шевченкознавства, музеєзнавства, організації виставок тощо (в окремі роки було надано понад 200 консультацій та близько 2000 відповідей на поставлені питання відвідувачів).

Систематично опрацьовувалась нова шевченкознавча та методична література. Лекторською групою музею, членами якої були всі наукові співробітники установи, здійснювалося читання лекцій шляхом виїзду на колгоспні ферми, польові стани, в клуби, школи Канівського, Старченківського (нині – Миронівський район Київської обл.), Смілянського, Корсунь-Шевченківського, та Городищенського районів Черкаської обл. Згідно даних звітних документів, щорічно для населення було прочитано від 40 до 206 лекцій, більша частина з яких – на шевченківську, та окремі – на суспільно-політичну тематику. Такі заходи унаочнювалися створеними працівниками заповідника пересувними виставками, альбомами фотографій та демонстрацією діафільмів на тему «Тарас Шевченко, життя і творчість».

Колектив співробітників музею традиційно брав участь в організації шевченківських заходів у місцевому будинку культури, де здійснювалось концерти, монтування шевченківських виставок, робились наукові доповіді (М.В. Баранова та ін.). Низці шкіл республіки надавалась методична допомога в організації шевченківських куточків та музейних кімнат. Внаслідок постійних клопотань перед відповідними установами й організаціями республіки на

Тарасовій горі було організовано торгівлю книгами та листівками на шевченківську тематику, відвідувачів обслуговували фотографи Черкаського виробничого комбінату обласного управління культури.

Значний розвиток отримала науково-експозиційна та фондова робота. Експозиція музею розміщувалась в 10 залах і складалась з 2 відділів: відділу життя і діяльності Т.Г. Шевченка (побудований в 1946 р.) та відділу шанування пам'яті Т.Г. Шевченка (побудований в 1950 р., проте свою діяльність активно розвинув лише в перші роки роботи заповідника у складі АН УРСР). Відзначимо, що значну частину кожного звітнього документу заповідника займає інформація про зміни в експозиції та поповнення фондів, які станом на 1 вересня 1951 р. самим керівництвом закладу відзначались як «бідні» – з 3755 експонатів в експозиції знаходилося 1049, і лише 202 з них мали музейну цінність, і висловлювалось клопотання придбати ще 1000 фото і фоторепродукцій та 50 експонатів графіки. У 1951 р., звітуючи про роботу закладу, директор з сумом зазначав: «Щоб піднести музей на рівень сучасних завдань, треба замінити всі застарілі фото і фоторепродукції, придбати рамки, дати дошки з накладними текстами, придбати експозиційний інвентар, штори, гардини в експозиційні зали, дати меблі та доріжки. Поки що музей робить враження пустоти, а цю пустоту треба обіграти обстановкою. Для цього, за самими скромними вимогами, як крайній мінімум, ще потрібно на експозицію асигнувати 200 тис. крб» [20, арк. 6]. У 1952 р. музей відвідав Президент АН УРСР акад. О.В. Палладін, віцепрезидент АН УРСР акад. Г.М. Савін, директор Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР акад. Л.А. Булаховський та ін., які схвалили експозицію, зробили низку цінних зауважень щодо її поліпшення й збагачення. Серед пропозицій, висунутих Президентом АН УРСР акад. О.В. Палладіним, потрібно створити в експозиції розділ про наукові дослідження життя і творчості Т.Г. Шевченка [17, арк. 11–12].

Адміністрацією музею, завідуючими відділами, всім колективом наукових працівників була проведена істотна робота з подальшого впорядкування експозиції музею, підвищення наукового рівня, покращення художнього

оформлення та поповнення її новими високохудожніми творами мистецтва. Експозиційно-фондова діяльність музею, як відомо, є одним з головних напрямів його роботи, основою музейної комунікації і базою для реалізації культурно-освітньої програми. Найбільш трудомісткою та відповідальною частиною музейної наукової роботи стала розробка наукової концепції експозиції, що давало цілісне аргументоване розуміння завдань її створення. Значне місце в науковій роботі над експозицією займала підготовка системи текстів, що пов'язано не лише з отриманням нових відомостей, котрі в подальшому використовувалися у екскурсійній та науковій діяльності музею, а й з фаховою оцінкою всього комплексу інформації про них. Вперше у 1951 р. колективом музею було проведено розробку концепції музею й окремих напрямків музейної діяльності – створено тематико-експозиційний план по обох відділах (до того часу план складався не працівниками музею), підготовлено робочий план і графік створення експозиції. Після внесення пропозицій та зауважень Київського музею Т.Г. Шевченка та Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР 26 квітня 1952 р., Вчена рада цього інституту затвердила новий тематико-експозиційний план (укладений П.Л. Шестопалом, Л.Є. Прокопенком та В.О. Ткаченко). Згідно цього плану була створена експозиція, яку комісія АН УРСР прийняла 7 червня 1952 р. [17, арк. 4].

Щорічно силами працівників музею та відповідних організацій реставрувались музейні експонати, змінювались тексти, обрамлялись картини, здійснювалась величезна робота з пошуку музейних предметів і замовлення художніх творів, котрі наповнювали фонди та експозиційні зали. Так, у звіті про роботу у 1954 р. висловлювалося клопотання до Президії АН УРСР про поповнення експонатів музею на загальну вартість 2 млн крб, обладнання – 500 тис. крб. У 1956 р. вперше за останні 10 років реставровано 83 картини та портрети. Вилучались застарілі тексти, деякі ілюстрації, що не мали безпосереднього відношення до життя і творчості Т.Г. Шевченка, невідповідні тематиці музею, окремі роботи низької якості тощо. Так, у звіті про роботу у

1955 р. відзначено зменшення великої кількості експонатів по музею, яке пояснювалося тим, що згідно розпорядження АН УРСР № 328 від 23 серпня 1952 р. комісія АН УРСР переглянула всі експонати музею й актом від 28 серпня 1955 р. вилучила з інвентарю 2289 експонатів [21, арк. 6].

Експозиція поповнювалась новими експонатами, текстами, фото, певним експозиційним обладнанням тощо. Придбано художню вишивку К.Е. Костиркіної – портрет Т.Г. Шевченка, яка стала одним із цінних експонатів музею на довгі роки. У 1958 р. Президія АН УРСР додатково до запланованих коштів на розвиток заповідника асигнувала ще 150 тис. крб на придбання експонатів та експозиційного обладнання. Дирекцією закладу було вжито всіх заходів, щоб на виділену суму 230 тис. крб придбати художньо досконалі музейні предмети та обладнання. Колектив наукових співробітників звернувся до численних художніх, письменницьких організацій республік СРСР, до видавництв республік, налагодив зв'язок з багатьма художниками, скульпторами, художньо-виробничими майстернями, з айстрами народної творчості. Внаслідок цього стало можливим підібрати та придбати для експозиції музею твори кращих майстрів живопису, скульпторів, нове експозиційне обладнання. І якщо до 1958 р. за свідченням документів музей мав 31 копію акварелей Т.Г. Шевченка, то в 1958 р. їх кількість збільшилась до 55 одиниць. У залах було експоновано нові ілюстрації до творів Т.Г. Шевченка, у вітринах експозиції представлено нову шевченкознавчу літературу.

У 1960 р. з метою дальшого поглиблення науково-теоретичного та підвищення мистецько-художнього рівня експозиції у переддень шевченківського ювілею було переглянуто всю експозицію музею та підготовлено новий тематико-експозиційний план, згідно нього була змонтована експозиція. З експозиційних вузлів вилучено застарілі експонати, тексти, фото та ін. матеріали та замінено новими. Особливо значні зміни та доповнення зроблено в розділах «Заслання Т.Г. Шевченка», «Петербурзький період життя і творчості поета після повернення із заслання», «Вшанування пам'яті Шевченка в перші роки Радянської влади» та ін. Музей придбав низку мистецьких творів на

шевченківську тематику. У 1961–1962 рр. фонди та експозиція поповнилась значною кількістю нових експонатів – скульптурою, олійними художніми творами, графікою, сувенірами, виробами майстрів народної творчості. Частина творів живопису та скульптурних робіт виконана художніми організаціями на замовлення музею, частина – придбана (зокрема, низка копій творів Т.Г. Шевченка). У створений в 1961 р. експозиційний вузол «100-річчя з дня смерті Т.Г. Шевченка» та експозицію «Т.Г. Шевченко і народи світу» поміщено ювілейні фото і матеріали про ювілейні заходи на честь вшанування пам'яті поета. Збагатився новими експонатами розділ «Образ Кобзаря в народній творчості», в експозицію поміщено численні графічні твори та подарунки – вишивку, різьбу по дереву, сувеніри. Всього музеєм упродовж 1961 р. було одержано 98 творів мистецтва на суму близько 45 тис. крб. [22, арк. 8].

Науковими співробітниками велась повноцінна робота з наукового вивчення і дослідження музейних колекцій, музей неодноразово звертався з клопотанням до відповідних відомств передати йому в постійне користування музейні предмети. Завдяки чому у 1961–1962 рр. значна частина художніх експонатів, зокрема, 95 художніх творів загальною вартістю 71 289,9 крб, за розпорядженням Міністерства культури УРСР, була передана з Республіканської ювілейної шевченківської виставки, відкритої до 100-річчя у м. Києві та фондів Київського державного музею українського мистецтва.

У ювілейний та наступні роки тисячі людей йшли до Тараса вклонитись йому. Поширеною стала традиція дарування заповіднику сувенірів та музейних предметів. У документах знаходимо такі слова: «Фонди музею поповнюються за рахунок багатьох подарунків від трудящих. Нині приємно бачити й усвідомлювати, що збереження творчої спадщини Т.Г. Шевченка, збагачення музею експонатами стало постійною турботою громадськості. Ось, наприклад, заслужений учитель республіки, персональний пенсіонер Е.Я. Козинець з м. Львова передав музею посмертну маску Шевченка роботи відомого скульптора Ф.Ф. Каменського, автора одного з перших скульптурних портретів Кобзаря.

...Сьогодні не лише численні одиночки, а й цілі колективи стають своєрідними шефами святині українського народу – шевченківського заповідника... У цих подарунках втілена доблесть і героїка праці..., колективна мудрість, світлий розум і палка любов тисяч трудящих до імені Тараса Шевченка. Подарунки виготовлені підприємствами та бригадами... в післяробочий час. Вартість експонатів становить десятки тисяч карбованців» [19, арк. 3].

Невпинна робота з покращення та поповнення експозиції знайшла своє відображення у поновлюваному тексті фронтальної екскурсії. Зміни до нього вносились фактично майже щорічно, відповідно до нових результатів наукових розробок і роботи над експозиційними питаннями. Упродовж зазначеного періоду були підготовлені тексти екскурсій для учнів 1–4 та 5–7 класів, екскурсії по музею російською мовою, підготовлені тематичні екскурсійні лекції.

Значне місце у роботі заповідника належало покращенню та значним капіталовкладенням у благоустрій території і відбудовним роботам приміщень. Зважаючи на той стан, який мав заклад у післявоєнні роки, про що йдеться у звіті заповідника про роботу у 1950–1951 рр., необхідно було істотно змінити «обличчя» заповідника. Так, у звіті за 1950 р. зазначалось, що стіни музею мали 13 розколин, всередині приміщення необхідно було зробити ремонт, реставрувати розпис на стелі, у вестибюлі, замінити черепицю на даху, через неї до середин приміщення потрапляла дощова вода; в залі, ураженій грибком, у нинішньому році було вийнято близько 100 м³ ґрунту, очищено та продезінфіковано приміщення, замінено повністю підлогу. До могили та музею вели від набережної Дніпра дерев'яні сходи, які треба було частково замінити. Затримувалася робота з підготовки проектно-будівельної документації на проведення водопроводу, електростанції, електричних ліній територією заповідника, внутрішніх мереж музею, центрального водяного опалення тощо. У річних звітах зазначалось, що «відвідувачі хотіли б бачити його уже впорядкованим, щоб було світло, вода, багато квітів, щоб не маячила вхідна арка на Тарасову гору, яка нагадує в'їзд в занехаяний колгосп» [20, арк. 12].

З метою відбудови Канівського державного заповідника «Могила Т.Г. Шевченка», який значно постраждав під час окупації, Президія АН УРСР ухвалила декілька постанов, зокрема, про забезпечення завершення до 1 грудня 1951 р. комплексу робіт першої черги по заповіднику, замовлення у Київському «Облпроекті» та Академії архітектури УРСР генерального плану відбудови та впорядкування території і споруд музею Т.Г. Шевченка, клопотанню до РМ УРСР про будівництво готелю для відвідувачів біля музею Т.Г. Шевченка у м. Канів тощо. Питаннями покращення благоустрою займалися Відділ капітального будівництва та Управління справами АН УРСР, будівельні та ремонтні роботи здійснювало управління Академбуд. Відбудова музею та території заповідника проводилася з року в рік, про що йдеться у тексті звітів; однак у значній частині досліджуваних звітних документів, зокрема, про роботу у 1951, 1952, 1953, 1954, 1957, 1958, 1960, 1961, 1962 рр. висловлені пропозиції щодо посилення фінансування робіт з благоустрою заповідника та поповнення експозиції й обладнання.

Постановою РМ УРСР і ЦК КПУ від 29 квітня 1955 р. «Про заходи по впорядкуванню місць на території УРСР, зв'язаних з життям і діяльністю Т.Г. Шевченка» було передбачено проведення робіт з подальшого впорядкування заповідника і поповнення експозиції. Президія Академії наук УРСР на засіданні 24 лютого 1956 р. ухвалила затвердити генеральний план благоустрою території Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» на 1957–1960 рр. Ним передбачалось обладнати гранітними плитами середню та нижню площадки пам'ятника на могилі Т.Г. Шевченка, обкласти гранітом цокольну частину музею, провести ремонт будинку музею, збудувати житловий будинок для співробітників музею, теплицю, нову свердловину для водопостачання, змонтувати дизель-генератор і зробити зовнішнє освітлення території; збудувати огорожу навколо музею й арку входу на територію заповідника, залізобетонний міст, такі ж сходи до музею та могили, покласти бруківку на дорогах під'їзду, заасфальтувати доріжки, озеленити територію. Цією ж постановою ухвалено клопотатись до РМ УРСР

про виділення АН УРСР додаткових асигнувань для впорядкування могили Т.Г. Шевченка на суму 2720 тис. крб та просити РМ УРСР зобов'язати Міністерство комунального господарства УРСР збудувати у м. Канів біля могили Т.Г. Шевченка готель загальною вартістю 2 400 тис. крб. і фунікулер вартістю 1500 тис. крб [23, арк. 109–110]. Зазначимо, що готель було збудовано на Тарасовій горі значно пізніше, а фунікулер – так і не створено. Піклування про заповідник зафіксовано й у постанові керівництва АН УРСР від 3 червня 1960 р., якою було ухвалено клопотатися до інституту «Укрдіпропроект»: передбачити при розробці проектного завдання Канівської гідроелектростанції заходи для попередження берегових зсувів у районі Канівського музею-заповідника, де знаходиться могила Т.Г. Шевченка [24, арк. 183].

Наприкінці 1950-х рр. заповідник завдяки клопотанням керівництва АН до уряду України отримав значне фінансування. У 1957 р. покрито сусальним золотом надгробну плиту та епітафію на могилі Т.Г. Шевченка, придбано, встановлено та покрито ним же дошки із вказівниками біля входу на Тарасову гору та біля пристані на р. Дніпро біля неї. У 1960 р. з метою дальшого покращення художнього оформлення експозиції музею в залах на стелі зроблено новий альфрейний розпис клейовими фарбами з використанням українського народного орнаменту, відповідними кольорами пофарбовано зали музею. За спеціальними зразками в промислових артілях Сумщини та Львівщини виготовлялися килимові доріжки, килими та гардини на вікна й дверні пройми. Реставровано експозиційні меблі. В 1961 р. було встановлений вітраж у віконному блоці вестибюлю. Бібліотека поповнилась новою літературою – нараховувала 6391 прим., було розширено площу книжкового фонду. Поліпшено культурно-побутове обслуговування відвідувачів музею; на території було висаджено понад 200 дерев.

В 1963 р., за рік до відзначення 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, Канівський історико-культурний заповідник вийшов зі структури установ АН УРСР. Зміна підпорядкування була здійснена згідно постанови Президії АН УРСР «Про виконання постанови Центрального Комітету КП

України і Ради Міністрів Української РСР «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук УРСР» від 3 червня 1963 р. [25, арк. 54–66].

Таким чином, документальні ресурси Шевченківського національного заповідника нами сприйнято джерелом, що комплексно висвітлює діяльність закладу з історії розвитку вітчизняного шевченкознавства у зазначений період; документи архіву Президії НАН України доповнюють представлену у них інформацію. Джерелознавче дослідження ділових документів, утворених у діяльності закладу у 1951–1963 рр., засвідчує значимі явища у галузі шевченкознавства, в історії наукового та суспільного життя України стосовно забезпечення розвитку музейної шевченкіани. За час перебування у структурі установ АН УРСР у 1951–1963 рр. заповідник отримав потужний розвиток – був відбудований, отримав міцне матеріальне забезпечення, значно зростає науково-дослідна, експозиційна робота, культурно-освітня функція закладу. Заповідник став дійсно перлиною Черкаського краю і набув загальноосвітнє визнання як центр духовної культури України.

Список використаних джерел і літератури

1. Тарахан-Бережа З. П. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової Гори. Київ, 1998. 428 с.
2. Святиня і голодомор: документи і матеріали з наукового архіву Шевченківського національного заповідника» / упор. О. Білокінь. Львів, 2003. 62 с.
3. Брижицька С. А. Осмислення долі працівників музею Т. Г. Шевченка в добу великого терору (1937–1938 рр.). *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*. Дніпро, 2018. С. 155–157.
4. Білокінь О. В., Дзима В. В. Роль архівів у дослідженні історії Тарасової (Чернечої) гори та інформуванні суспільства. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/konferenciji/21-22_05_2015/BilokinOlga-DzumaVita.pdf. (дата звернення: 03.02.2020).
5. Вербіцька О. І. Комплекс історико-культурних заповідників і музеїв Т.Г. Шевченка у складі АН УРСР у 1951–1955 рр. (за протоколами засідань Президії АН УРСР). *Національна пам'ять : соціокультурний та духовний вимір. Національна та історична пам'ять : Збірник наукових праць*. Вип. 4. Київ, 2012. С. 183–198; Вербіцька О. І. Діяльність музейних закладів Т. Г. Шевченка АН УРСР у контексті збереження історико-культурної спадщини в 1956–1960 рр. *Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного*

простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 жовт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 116–120.

6. Історія Національної академії наук України. 1951–1955 : Частина 1. Документи і матеріали / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та ін. Київ, 2012. 884 с.; Історія Національної академії наук України. 1951–1955: Частина 2. Додатки / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та ін. Київ, 2012. 916 с.; Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Частина 1. Документи і матеріали / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та ін. Київ, 2016. 872 с.; Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Частина 2. Додатки / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та ін. Київ, 2016. 1064 с.

7. Протокол № 11 засідання Президії Академії наук УРСР від 24 лютого 1956 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 695, арк. 109–110.

8. Протокол № 11-Б засідання Президії Академії наук УРСР від 23 лютого 1957 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 742. Арк. 79.

9. Протокол № 71-Б засідання Президії Академії наук УРСР від 22 грудня 1956 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 699, арк. 410.

10. Протокол № 37-Б засідання Президії Академії наук УРСР від 28 травня 1957 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 747, арк. 12.

11. План роботи Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» на 1959 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділення історії, філософії та права. Спр. 476. Арк. 1.

12. Протокол № 9 засідання Президії Академії наук УРСР від 9 березня 1951 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 258–297.

13. Звіт про роботу Канівського музею Т. Г. Шевченка за I півріччя 1951 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 2–3.

14. Звіт про роботу Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1953 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 16. Арк. 12.

15. Контрольні списки наукових співробітників. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Відділ наукових кадрів та аспірантури. Спр. 220. Арк. 28. Спр. 233. Арк. 52. Спр. 249. Арк. 77. Спр. 286. Арк. 88.

16. Звіт про роботу Державного заповідника «Могила Т.Г. Шевченка». 1951 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 13. Арк. 3.

17. Звіт про роботу Канівського музею Т.Г. Шевченка 1952 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 3.

18. Звіт про роботу Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1954 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 18. Арк. 3–4, 18.

19. Звіт Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» про роботу за 1962 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 33. Арк. 1–9.

20. Звіт про роботу Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1951 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 12. Арк. 6, 12.

21. Звіт про роботу Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» за 1955 р. // Науковий архів ШНЗ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 20. Арк. 6.

22. Звіт Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» про роботу за 1961 р. // Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 29. Арк. 8.

23. Протокол № 11 засідання Президії Академії наук УРСР від 24 лютого 1956 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 109–110.

24. Протокол № 35-Б засідання Президії Академії наук УРСР від 3 червня 1960 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 941. Арк. 183.

25. Протокол № 22 засідання Президії Академії наук УРСР від 3 червня 1963 р. // Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 1252. Арк. 54–66.

References

1. Tarakhan-Bereza, Z. P. (1998). *Sviatynia. Naukovo-istorychnyi litopys Tarasovoi Hory*. [Shrine. Scientific and historical chronicle of Tarasova Gora]. Kyiv. 428. [in Ukrainian].

2. (2003). *Sviatynia i holodomor: dokumenty i materialy z naukovoho arkhivu Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [The Shrine and the Holodomor: Documents and Materials from the Scientific Archive of the Shevchenko National Reserve] / upor. O. Bilokin [compiler O. Bilokin]. Lviv. 62. [in Ukrainian].

3. Bryzhytska, S. A. (2018). *Osmyslennia doli pratsivnykiv muzeiu T. H. Shevchenka v dobu velykoho teroru (1937–1938 rr.)* [Understanding the fate of the workers of the Shevchenko Museum in the Great Terror (1937–1938)] / *Sotsialno-humanitarni nauky ta suchasni vyklyky* [Socio-humanities and contemporary challenges]. Dnipro. 155–157. [in Ukrainian].

4. Bilokin, O. V., Dzyna, V. V. (2015). *Rol arkhiviv u doslidzhenni istorii Tarasovoi (Chernechoi) hory ta informuvanni suspilstva* [The role of archives in the study of the history of Tarasova (Chernecha) Mountain and informing the society]. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/konferenciji/21-22_05_2015/BilokinOlga-DzynaVita.pdf. [in Ukrainian].

5. Verbitska, O. I. (2012). *Kompleks istoryko-kulturnykh zapovidnykiv i muzeiv T. H. Shevchenka u skladi AN URSSR u 1951–1955 rr. (za protokolamy zasidan Prezydii AN URSSR)* [The complex of historical and cultural reserves and museums T. Shevchenko in the Academy of Sciences of Ukrainian SSR in 1951–1955 (according to the minutes of the meetings of the Presidium of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR)] / *Natsionalna pamiat : sotsiokulturnyi ta dukhovnyi vymir. Natsionalna ta istorychna pamiat : Zbirnyk naukovykh prats*. [National memory: socio-cultural and spiritual dimension. National and Historical Memory: A Collection of Scientific Papers]. 4. Kyiv. 183–198; Verbitska, O. I. (2014). *Diialnist muzeinykh zakladiv T. H. Shevchenka AN URSSR u konteksti zberezhenia istoryko-kulturnoi spadshchyny v 1956–1960 rr.* [The activity of the museums of T. Shevchenko of the

Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in the context of the preservation of historical and cultural heritage in 1956–1960]. *Mistse i rol bibliotek u formuvanni natsionalnoho informatsiinoho prostoru : materialy Mizhnar. nauk. konf.* (Kyiv, 21–23 zhovt. 2014 r.) [The place and role of libraries in the formation of the national information space: materials Intern. of sciences. conf. (Kyiv, October 21–23, 2014).]. Kyiv. 116–120. [in Ukrainian].

6. (2012). *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1951–1955 : Chastyna 1. Dokumenty i materialy*. [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1951–1955: Part 1. Documents and Materials]. Kyiv. 884; (2012) *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1951–1955: Chastyna 2. Dodatky*. [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1951–1955: Part 2. Appendices]. Kyiv. 916; (2016) *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1956–1960 : Chastyna 1. Dokumenty i materialy*. [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1956–1960: Part 1. Documents and Materials]. Kyiv. 872; (2016) *Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1956–1960 : Chastyna 2. Dodatky*. [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1956–1960: Part 2. Appendices]. Kyiv. 1064. [in Ukrainian].

7. (1956) *Protokol № 11 zasidannia Prezydii Akademii nauk URSSR vid 24 liutoho 1956 r.* [Minutes No. 11 of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of February 24, 1956]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 695. Leafs 109–110.

8. (1957) *Protokol № 11-B zasidannia Prezydii Akademii nauk URSSR vid 15 liutoho 1957 r.* [Minutes № 11-B of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of February 15, 1957]. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archive of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 742. Leaf 79.

9. (1956) *Protokol № 71-B zasidannia Prezydii Akademii nauk URSSR vid 22 hrudnia 1956 r.* [Minutes № 71-B of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR of of December 22, 1956]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 699. Leaf 410.

10. (1957) *Protokol № 37-B zasidannia Prezydii Akademii nauk URSSR vid 28 travnia 1957 r.* [Minutes № 37-B of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of May 28, 1957]. *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archive of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 747. Leaf 12.

11. (1959). *Plan roboty Kanivskoho derzhavnogo muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» na 1959 r.* [Plan of work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1959]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. Department of History, Philosophy and Law. Unit 476. Leafs. 1. [in Ukrainian].

12. (1951). *Protokol № 9 zasidannia Prezydii Akademii nauk URSSR vid 9 bereznia 1951 r.* [Minutes № 9 of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR of March 9, 1951]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 405. Leafs 258–297. [in Ukrainian].

13. (1951). *Zvit pro robotu Kanivskoho muzeiu T. H. Shevchenka za I pivrichchia 1951 r.* [Report on the work of the Kanev Museum of T. Shevchenko for the first half of 1951]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 14. Leafs 2–3. [in Ukrainian].
14. (1953). *Zvit pro robotu Kanivskoho derzhavnoho muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» za 1953 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1953]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 16. Leaf 12. [in Ukrainian].
15. (1956, 1957, 1958, 1960) *Kontrolni spysky naukovykh spivrobotnykiv.* [Checklists of researchers.] *Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy.* [Archive of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. Department of scientific personnel and postgraduate studies. Unit 220. Leaf 28. Unit 233. Leaf 52. Unit 249. Leaf 77. Unit 286. Leaf 88 et al. [in Ukrainian].
16. (1951). *Zvit pro robotu Derzhavnoho zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka». 1951 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1951]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka.* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 13. Leaf 3. [in Ukrainian].
17. (1952). *Zvit pro robotu Kanivskoho muzeiu T. H. Shevchenka 1952 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum of T. Shevchenko for 1952]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 15. Leafs 11–12. [in Ukrainian].
18. (1954). *Zvit pro robotu Kanivskoho derzhavnoho muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» za 1954 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1954]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 18. Leafs 3–4. [in Ukrainian].
19. (1962). *Zvit Kanivskoho derzhavnoho muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» pro robotu za 1962 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1962]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 33. Leafs 1–9. [in Ukrainian].
20. (1951). *Zvit pro robotu Kanivskoho derzhavnoho muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» za 1951 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1951]. *Naukovyi arkhiv ShNZ* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 12. Leaf 6. [in Ukrainian].
21. (1955). *Zvit pro robotu Kanivskoho derzhavnoho muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» za 1955 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1955]. *Naukovyi arkhiv ShNZ* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 20. Leaf 6. [in Ukrainian].

22. (1961). *Zvit Kanivskoho derzhavnoho muzeiu-zapovidnyka «Mohyla T. H. Shevchenka» pro robotu za 1961 r.* [Report on the work of the Kaniv State Museum-Reserve «Tomb of T. Shevchenko» for 1961]. *Naukovyi arkhiv Shevchenkivskoho natsionalnoho zapovidnyka* [Scientific archive of the Shevchenko National Reserve]. F. 1. Op. 3. Unit 29. Leafs 8. [in Ukrainian].

23. (1956). *Protokol № 11 zasidannia Prezydii Akademii nauk Ukrainian RSR vid 24 liutoho 1956 r.* [Minutes № 11 of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of February 24, 1956]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 695. Leafs 109–110. [in Ukrainian].

24. (1960). *Protokol № 35-B zasidannia Prezydii Akademii nauk Ukrainian RSR vid 3 chervnia 1960 r.* [Minutes № 35-B of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of June 3, 1960]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 941. Leaf 183. [in Ukrainian].

25. (1963). *Protokol № 22 zasidannia Prezydii Akademii nauk Ukrainian RSR vid 3 chervnia 1963 r.* [Minutes № 22 of the meeting of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of June 3, 1963]. *Archiv Prezydii NAN Ukrainy* [Archives of the Presidium of the NAS of Ukraine]. F. 251. Op. 1. Unit 1252. Leaf 54–66. [in Ukrainian].

Рецензенти:

Рогожа М.М., д.і.н., доцент
Коваленко Н.П., д.і.н., с.н.с.

Надійшла до редакції 23.11.2019 р.